

สาเหตุและผลกระทบจากปญหานาร้างในจังหวัดปัตตานี CAUSES AND IMPACTS OF ABANDONED PADDY FIELDS IN PATTANI PROVINCE

สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล ไชยยะ คงมณี อรอนงค์ ลองพิชัย และ โชติมา พรสวรรค์

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ จ.สงขลา 90112

โครงการวิจัยเรื่องศักยภาพและข้อจำกัดของการผลิตข้าว เพื่อความมั่นคงของชาวนาในจังหวัดปัตตานี มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอเหตุผลที่แท้จริงของปญหานาร้างในจังหวัดปัตตานี และผลกระทบ ใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกจากภาครัฐ และภาคประชาชนรวม 50 ราย และประยุกต์เทคนิคของ Goal Oriented Project Planning มาใช้ในการสังเคราะห์สาเหตุและผลกระทบจากปญหานาร้าง ทีมวิจัยได้จัดให้มีการประชุมเพื่อรับฟังความคิดเห็นจากชาวนาในพื้นที่เพื่อยืนยันผลการศึกษา รวม 6 เวที

ผลการศึกษาพบว่าปญหานาร้างในจังหวัดปัตตานีเริ่มมีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 เป็นต้นมา และปรากฏชัดขึ้นเป็นลำดับ ก่อนปี พ.ศ. 2540 จากข้อมูลของทางราชการ ในปี 2548 จังหวัดปัตตานี มีพื้นที่นา 323,786 ไร่ เป็นพื้นที่นาร้าง 61,906 ไร่ หรือร้อยละ 19.12 สาเหตุหลักที่ก่อให้เกิดปญหานาร้าง คือ พืชเศรษฐกิจตัวอื่นให้ผลตอบแทนดีกว่า การอพยพไปทำงานต่างถิ่นทั้งในและต่างประเทศ น้ำท่วมขังที่นาที่เกิดจากคันคลองส่งน้ำชลประทาน และพื้นที่กึ่งสูง การขายที่นาให้นายทุน และ ทศนคติของชาวนาที่มีต่อการทำนาแย่ง หลังเหตุการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปี พ.ศ. 2547 รัฐบาลได้ทุ่มเทงบประมาณในการจัดทำโครงการต่างๆ หลายโครงการ เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของชาวนาให้ดีขึ้น แต่ดูเหมือนทุกโครงการไม่ค่อยประสบความสำเร็จ ทั้งนี้เนื่องจากขาดการมีส่วนร่วมของชาวนาในกระบวนการกำหนด การตัดสินใจ และการดำเนินโครงการ ปญหานาร้างได้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารของชาวนา ความเป็นครอบครัว ความเอื้ออาทรกันในชุมชน วัฒนธรรมข้าว รวมทั้งผลกระทบเชิงสิ่งแวดล้อม และในที่สุดส่งผลให้การพึ่งตนเองได้ของครัวเรือนและชุมชนมีน้อยลง และทำให้การพัฒนาขาดความยั่งยืน

คำสำคัญ : นาร้าง / วัฒนธรรมข้าว / ทศนคติ / กระบวนการนโยบาย / ปัตตานี

This research paper is a part of a research project entitled, "A Study on Rice Production Potential and its Limitations Aiming for Farmers' Food Security in Pattani Province. The objective of this paper is to investigate fundamental causes of abandoned paddy fields in Pattani province as well as their impacts. The data used were from in-depth interviews with 50 key resource persons from the government and civil sectors. The Goal-oriented project planning technique was applied for the synthesis of causes and impacts of the abandoned paddy fields. The research team arranged six public hearing forums in different locations to present the research results and obtain feedback from the audiences.

It was found that the problem of abandoned paddy fields in Pattani province has been realized since 1981 and became steadily obvious in the period before 1997. From the government statistics in 2005, the area under rice cultivation in Pattani province was 323,786 rai. Out of this, 61,906 rai or 19.12 percent were abandoned. Major causes of the paddy fields abandonment were an incoming of other higher-return economic crops; emigration of local people to work outside the province and overseas; floods-affected paddy fields due to the construction of irrigation canals and high-elevated roads; massive sale of rice fields to speculators; and increasingly negative attitudes among rice farmers towards their occupation. After the emergence of unrest in the three southern provinces in 2004, the Royal Thai Government allocated huge budget to many development projects aiming at improving well-being of the rice farmers. Many projects appeared to be less successful than expected due primarily to lack of farmers' participation in project identification, decision and operation. These abandoned paddy fields have shown their impacts in terms of food insecurity of rice farmers, changing family value, declining generosity previously embedded in rice culture community, and degradation of the environment. Finally, the impacts reduced *a priori* self-sufficient ability of the rice farmer households and their community, which consequently resulted in the development that was unsustainable.

Keywords : Abandoned Paddy fields / Rice Culture / Attitude / Policy Process / Pattani

1. บทนำ

ปัตตานีเป็นหนึ่งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งโครงสร้างเศรษฐกิจยังพึ่งพาภาคเกษตรเป็นสำคัญในปี พ.ศ.2549 ภาคเกษตรสามารถสร้างรายได้ให้จังหวัดเป็นเงิน 17,051 ล้านบาท หรือคิดเป็นร้อยละ 46.29 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด (GPP) (NESDB, 2551) เมื่อจำแนกกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรตามสภาพภูมิประเทศตามรายงานของ สำนักงานจังหวัดปัตตานี (2549) พบว่า บริเวณที่ราบติดชายฝั่งทะเล เกษตรกรจะประกอบอาชีพทำการประมง ทำนา ทำตาลโตนด และทำสวนมะพร้าว เป็นหลัก ส่วนบริเวณพื้นที่ดอน เกษตรกรจะประกอบอาชีพทำสวนยางพาราและไม่ผลเป็นสำคัญ

พื้นที่นาร้างในจังหวัดปัตตานีเริ่มมีให้เห็นกันบ้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 เป็นต้นมา และปรากฏชัดขึ้นเป็นลำดับในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2540 จากข้อมูลของทางราชการ ในปี 2548 จังหวัดปัตตานี มีพื้นที่นา 323,786 ไร่ เป็นพื้นที่นาร้าง 61,906 ไร่ หรือร้อยละ 19.12 ของพื้นที่นาที่เกษตรกรปล่อยให้ป็นนาร้าง (สำนักงานเกษตรจังหวัดปัตตานี, 2549) ทั้ง ๆ ที่จังหวัดปัตตานี มีระบบชลประทานค่อนข้างสมบูรณ์เมื่อเปรียบเทียบกับจังหวัดอื่น ๆ ในภาคใต้โดยมีพื้นที่ชลประทานโครงการขนาดใหญ่ และขนาดกลางรวม 281,312 ไร่ (สำนักงานชลประทานเขต 17, 2549) ประกอบกับเหตุการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่รุนแรงขึ้นเป็นลำดับตั้งแต่ต้นปี 2547 เป็นต้นมา เป็นเหตุให้รัฐบาลได้ทุ่มเทงบประมาณลงสู่จังหวัดผ่านนโยบายแก้ปัญหาความยากจน และการจัดทำโครงการต่างๆที่ไปเกี่ยวข้องและมีผลกระทบต่อวิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคมต่อชาวนาในจังหวัดปัตตานี

มากขึ้นเป็นลำดับเช่น โครงการเลี้ยงแพะเชิงพาณิชย์ 1 ตำบล 1 ฟาร์ม การส่งเสริมการปลูกปาล์มน้ำมันในพื้นที่นาร้าง การส่งชวานจากภาคกลางลงไปสาธิตการทำนาหว่านน้ำตมถึงพื้นที่ เป็นต้น

บทความวิจัยชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย “ศักยภาพและข้อจำกัดของการผลิตข้าวเพื่อความมั่นคงของชาวนาในจังหวัดปัตตานี” ซึ่งเป็นงานสังเคราะห์ที่ทีมวิจัยตั้งใจนำเสนอให้สังคม ได้รับทราบและเข้าใจถึงมูลเหตุที่แท้จริงของปัญหานาร้างในจังหวัดปัตตานี รวมทั้งผลกระทบที่เกิดขึ้นจากปัญหานาร้าง ทีมวิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าข้อเท็จจริงที่ค้นพบจากบทความวิจัย คงจะเป็นประโยชน์ต่อภาครัฐในการกำหนดแนวทาง มาตรการหรือโครงการ ที่จะไปมีผลกระทบต่อวิถีการผลิต วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชาวนาในพื้นที่ ได้อย่างเหมาะสมรอบคอบ และมีเหตุผลที่สนับสนุนมากขึ้น

2. วิธีการวิจัย

วิธีวิจัยประกอบด้วย 2 ส่วน คือข้อมูลและวิธีการรวบรวมข้อมูล และวิธีวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 ข้อมูลและวิธีการรวบรวมข้อมูล

- ข้อมูลปฐมภูมิได้จัดเก็บใน 2 รูปแบบ ดังนี้

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยมีทั้งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) และข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) มีดังนี้

ข้อมูลทุติยภูมิเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการผลิตข้าวของจังหวัดปัตตานี รวมถึงแนวทางการพัฒนาจังหวัด นโยบายโครงการแก้ปัญหาคความยากจนจากภาครัฐในพื้นที่ เป็นต้นซึ่งรวบรวมจากหน่วยงานภาครัฐ และ Website ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

1) การสัมภาษณ์เชิงลึก

สัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลที่ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) จำนวน 50 คน ใน 7 อำเภอ ของจังหวัดปัตตานีที่มีการปลูกข้าวมากตามลำดับ คือ อำเภอโคกโพธิ์ มายอ ยะหริ่ง หนองจิก สายบุรี ปะนาแระ และ อำเภอเมือง (ภาพที่ 1) บุคคลที่ให้ข้อมูลหลักทั้ง 50 คนดังกล่าวประกอบด้วย ผู้นำชุมชน แกนนำชาวนา ผู้แทนจากองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำศาสนา ผู้แทนจากสหกรณ์การเกษตร ผู้แทนจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ผู้แทนจากสำนักงานเกษตรจังหวัด ผู้แทนจากสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัด ผู้แทนจากสำนักงาน เกษตรอำเภอ ผู้แทนจากสำนักงานชลประทานเขต 17 ผู้แทนจากศูนย์ขยายพันธุ์ข้าว ผู้แทนจากสถาบันส่งเสริมปัจจัยการผลิต ผู้แทนจากสถานีพัฒนาที่ดิน และสำนักงานพัฒนาที่ดินเขต 12

ในการสัมภาษณ์เชิงลึกนั้นทีมวิจัยได้ใช้แบบสอบถามกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Questionnaire) ซึ่งประกอบด้วย 6 ประเด็นหลักๆ คือ (1) พัฒนาการของการทำนาในจังหวัดปัตตานี (2) พัฒนาการของพื้นที่นาร้าง (3) ปัจจัยที่ไม่ใช่เชิงเศรษฐกิจที่มีผลต่อนาร้าง (4) ปัจจัยเชิงเศรษฐกิจที่มีผลต่อนาร้าง (5) สาเหตุอื่นๆ ที่ก่อให้เกิดปัญหานาร้าง และ (6) ผลกระทบจากปัญหานาร้าง

ภาพที่ 1 อำเภอที่เลือกศึกษา

2) จัดเวทีรับฟังความคิดเห็น

หลังจากสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกต่อประเด็นปัญหานาร้างในจังหวัดปัตตานีและผลกระทบเป็นเอกสารเบื้องต้นเรียบร้อยแล้ว ทีมวิจัยได้จัดให้มีการประชุมเพื่อรับฟังความคิดเห็นจากชาวานในพื้นที่เพื่อยืนยันผลการศึกษา รวม 6 เวที ใน 7 อำเภอ มีผู้เข้าร่วมรวม 301 คน

2.2 วิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกด้วยเทคนิคของการวางแผนเพื่อการพัฒนาแบบมีเป้าหมาย (Goal Oriented Project Planning: GOPP) (Little and Van de Geer, 1994)

ขั้นตอนที่สำคัญของ GOPP ก็คือ ขั้นตอนการสร้างแผนภูมิปัญหาต้นไม้ (Problem Tree) จากการสังเคราะห์ข้อมูลปัญหานาร้างในจังหวัดปัตตานี ทีมวิจัยพบว่าปัญหาหลักหรือปัญหาเริ่มต้น (Starter Problem) ในการสร้างแผนภูมิปัญหาต้นไม้คือ “พื้นที่นาร้างในจังหวัดปัตตานีมีมากขึ้น” จากนั้นทีมวิจัยจึงเริ่มสังเคราะห์สาเหตุโดยตรง (Direct Causes) และสาเหตุทางอ้อม (Indirect Causes) ที่ก่อให้เกิดปัญหานาร้าง จากนั้นสังเคราะห์ถึงผลกระทบโดยตรง (Direct Effects) และผลกระทบทางอ้อม (Indirect Effects) ที่เกิดจากปัญหานาร้าง ในที่สุดก็จะได้แผนภูมิปัญหานาร้าง

3. ผลการศึกษาและวิจารณ์ผล

จากการศึกษาผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกพบว่า ตัวเลขพื้นที่นาร้างของทางราชการห่างไกลจากความเป็นจริงมาก กล่าวคือ ตัวเลขนาร้างในจังหวัดปัตตานีสูงถึงร้อยละ 40 ของพื้นที่นาทั้งหมด หรือ พื้นที่นาถูกทิ้งร้างถึง 129,514 ไร่ สาเหตุ และผลกระทบจากปัญหานาร้างมีรายละเอียดดังนี้

3.1 สาเหตุปัญหาหาร้างในจังหวัดปัตตานี

สาเหตุโดยตรงที่ก่อให้เกิดปัญหาหาร้าง มี 6 ประเด็น คือ (ภาพที่ 2)

1) พืชเศรษฐกิจตัวอื่นให้ผลตอบแทนดีกว่า

เกษตรกรให้ความสนใจกับการทำสวนยางพารา และสวนผลไม้มากขึ้น เพราะชาวบ้านมีความคิดว่า การทำนา นั้นกว่าจะได้เงินสดต้องใช้เวลาหลายเดือน ตั้งแต่การเตรียมดิน หว่าน/ ปักดำ ดูแลรักษา เก็บเกี่ยว ต้องใช้เวลา 4 – 6 เดือน ขึ้นกับชนิดพันธุ์ข้าว

ในขณะที่การทำสวนยางพาราเกษตรกรจะมีรายได้ทุกๆ เข้าที่ออกไปกรีดยาง และพบว่าชาวนาในจังหวัดปัตตานี จำนวนมากที่มีพื้นที่สวนยางพาราในจังหวัดยะลา และพบว่าชาวนาที่ไม่มีสวนยางพาราก็นิยมไปรับจ้างกรีดยาง ทั้งในจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ซึ่งก็ยังให้รายได้ที่สูงกว่าการทำนาอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในช่วงที่ ภาวะราคายางพาราอยู่ในเกณฑ์ดีเช่นปัจจุบัน เป็นเหตุให้ชาวนาในปัตตานีละทิ้งพื้นที่นาให้ร้างมากขึ้น

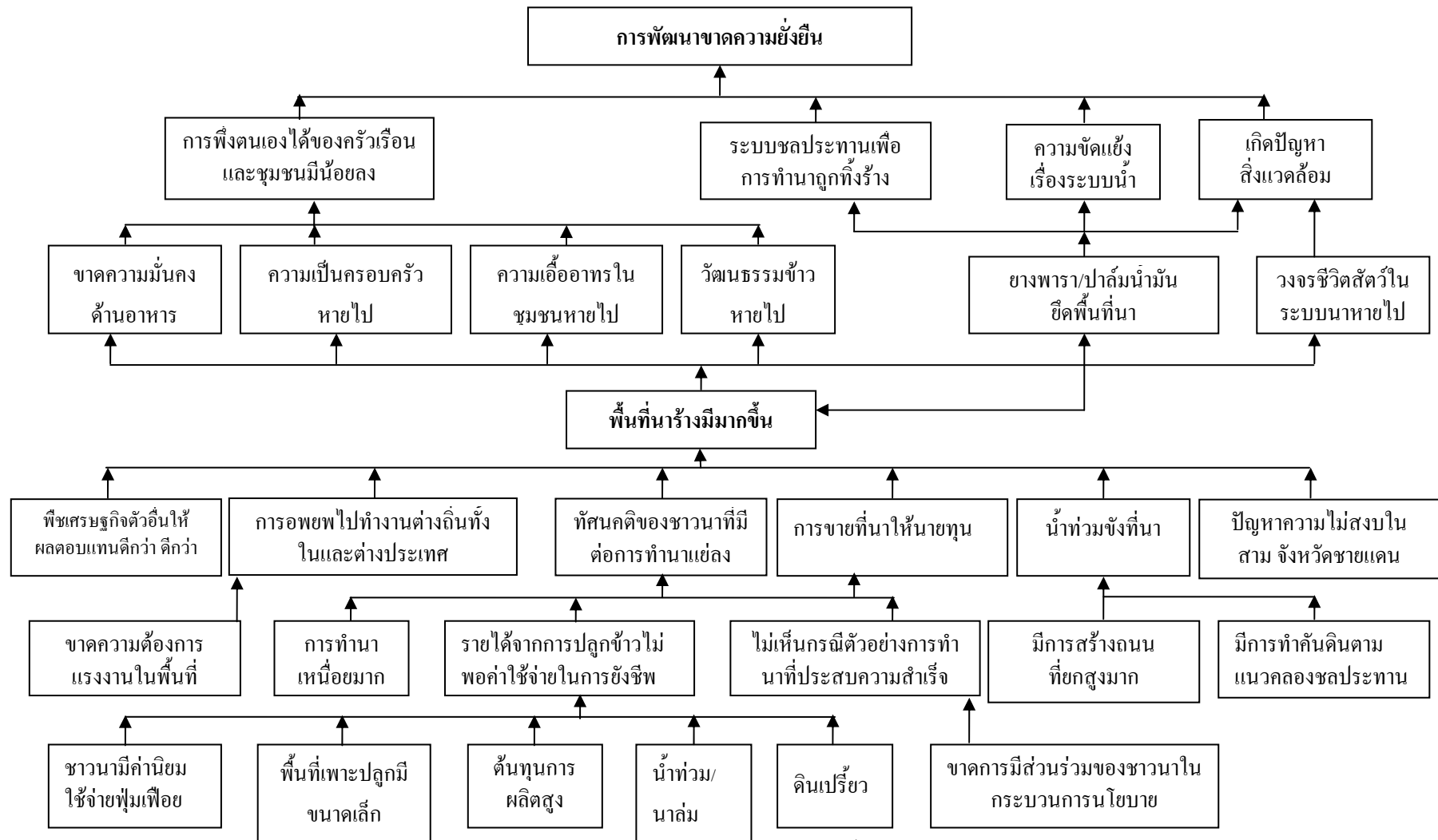
2) การอพยพไปทำงานต่างถิ่นทั้งในและต่างประเทศ

การอพยพของคนในวัยแรงงานของครอบครัวชาวนา ไปทำงานต่างถิ่นทั้งใน และต่างประเทศโดยเฉพาะในประเทศมาเลเซีย เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ที่นาถูกปล่อยทิ้งร้างมากขึ้น ทั้งนี้เพราะไม่มีสมาชิกในครัวเรือนที่จะอยู่ ช่วยทำนาให้กับทางครอบครัว ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นในพื้นที่อื่นๆ ในภาคใต้เช่นเดียวกัน เช่นงานศึกษาของ ปรีชา จันศรีแก้ว และคณะ (2545) พบว่า สาเหตุหนึ่งที่นำไปสู่การยุติการทำนาของชาวนาบ้านคอกช้าง ตำบล หารเทา อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง คือปัญหาการขาดแรงงานช่วยทำนา

งานที่คนในวัยแรงงานของครอบครัวชาวนา ปัตตานีนิยมไปทำในที่ต่างๆ เช่น งานก่อสร้าง เป็นพนักงานใน โรงแรม ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม เช่น โรงงานลูกโป่ง โรงงานอุตสาหกรรมยาง โรงงานอุตสาหกรรม อาหารทะเล และการคัดแยกปลาที่ทำเรือในจังหวัดปัตตานี เป็นต้น สำหรับการไปทำงานในประเทศมาเลเซีย นั้น ที่นิยมมากที่สุด คือ การไปเปิดร้านขายอาหาร บ้างก็ไปเป็นพนักงานในร้านอาหาร ไปรับจ้างกรีดยาง รับจ้างเก็บเกี่ยวปาล์มน้ำมัน รับจ้างเกี่ยวข้าว เป็นคนงานในเรือประมง เป็นต้น สาเหตุสำคัญที่ผลักดันให้คนในวัยแรงงาน ไปทำงานต่างถิ่นทั้งใน และต่างประเทศ คือ การขาดความต้องการแรงงาน (Demand for Labor) ในพื้นที่

3) น้ำท่วมขังที่นา

สาเหตุสำคัญที่ทำให้ที่นาบางพื้นที่ต้องประสบกับปัญหาน้ำท่วมซ้ำซาก จนทำให้ที่นาต้องถูกปล่อยทิ้งร้าง คือ การสร้างถนนที่ยกพื้นสูง และ ปัญหาคันคลองส่งน้ำขวางทางน้ำ

ภาพที่ 2 สาเหตุและผลกระทบจากนาร้างในพื้นที่จังหวัดปัตตานี

3.1) การสร้างถนนที่ยกพื้นสูง

จากการก่อสร้างถนนสายหลักๆ ในจังหวัดที่มักไปขวางทางน้ำไหลตามธรรมชาติ โดยยกถนนสูงเสมือนแนวเขื่อนขวางทางน้ำ จนเกิดเป็นหนองน้ำขังในที่นา ทั้งนี้เป็นเพราะการสร้างถนนของทางการไม่ได้ศึกษาทิศทางการไหลของน้ำรวมทั้งมิได้เจาะช่องระบายน้ำให้เพียงพอ ก่อให้เกิดน้ำท่วมที่นาแบบเรื้อรัง เป็นเหตุให้ชาวนาขาดความมั่นใจที่จะทำนาต่อไป และทิ้งที่นาให้ร้างไปในที่สุด

3.2) มีการทำคันดินตามแนวคลองชลประทาน

ปัญหาที่น่าสนใจเกี่ยวกับคลองส่งน้ำชลประทานที่สร้างขึ้น คือการทำคันดินตามแนวคลองชลประทาน ทำให้พื้นที่นาที่ชาวนาเคยทำนาอยู่เดิม กลับไม่สามารถทำนาได้อีกต่อไป เพราะในฤดูทำน่าน้ำมักจะท่วมขัง เป็นสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้นาร้างมากยิ่งขึ้น

ข้อสังเกตที่น่าสนใจจากการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นต่อปัญหานาร้างโดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับการชลประทานในพื้นที่ทั้ง 6 เวที มีดังนี้

- (1) ผู้เข้าร่วมประชุมต่างยืนยันปัญหาการทำคันดินยกสูงตามแนวคลองชลประทาน ที่เป็นคลองส่งน้ำเป็นต้นเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหานาร้างเนื่องจากน้ำท่วมขังในช่วงหน้าน้ำ หรือในฤดูฝน และปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นในทุกอำเภอที่ทีมวิจัยเข้าไปจัดเวทีรับฟังความคิดเห็น
- (2) ในฤดูแล้งคลองชลประทาน ที่เป็นคลองส่งน้ำ กลับก่อปัญหาอีกรูปแบบหนึ่ง กล่าวคือระดับน้ำจะลึกลงไปในท้องคลอง ทำให้ดินในที่นา 2 ฟุตคลองแห้งสนิทไม่สามารถทำนาได้
- (3) โครงการสร้างฝายขนาดเล็กของสำนักงานชลประทานเขต 17 ได้สร้างปัญหาให้กับการทำนาในฤดูฝน เพราะจะเกิดปัญหาน้ำท่วมขังจนไม่สามารถทำนาได้
- (4) ในบางพื้นที่ ทางชลประทานได้สร้างคลองไส้ไก่อยู่ในระดับต่ำกว่าแปลงนา เป็นเหตุให้ชาวนาไม่สามารถระบายน้ำลงสู่แปลงนาได้
- (5) ในบางพื้นที่ทางชลประทานจะเข้าไปก่อสร้างคลองไส้ไก่ แต่กลับคิดปัญหาตรงที่ ชาวบ้านบางส่วนไม่ยอมสละที่ดินของตนเองเพื่อการก่อสร้าง
- (6) ชาวนาที่อยู่ปลายน้ำไม่ค่อยได้รับน้ำจากระบบชลประทาน เพราะชาวนาที่อยู่ต้นน้ำ ดึงน้ำไปใช้หมด
- (7) การจ่ายน้ำของทางชลประทานดีมาก แต่ยังมีปัญหาระบบการระบายน้ำ

4) การขายที่นาให้นายทุน

ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2540 บริเวณตัวเมืองหรือชานเมือง พื้นที่ที่เคยเป็นที่นามาก่อนถูกเปลี่ยนมือจากชาวนาไปสู่ผู้ประกอบการอาชีพอื่นๆ หรือนายทุน เสียเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะพื้นที่นาดั้งเดิมขอบถนนลึกเข้าไปประมาณ 100 เมตร กลายเป็นที่ของนายทุนเกือบทั้งหมด

ในขณะที่เสียงสะท้อนจากผู้เข้าร่วมประชุมเวทีรับฟังความคิดเห็น ต่อปัญหานาร้าง ต่างก็ยืนยันปัญหาการเปลี่ยนมือของที่ดิน หรือการขายที่ดินจากชานาให้กับนายทุน พร้อมกับตั้งข้อสังเกตว่า การซื้อที่ดินจากชานาของนายทุนส่วนใหญ่มีขึ้นเพื่อเก็งกำไรเป็นหลัก ไม่ได้มีเจตนาซื้อที่ดินจากชาวบ้านเพื่อการทำงานแต่อย่างใด จึงเป็นการส่งเสริมให้เกิดปัญหานาร้างมากขึ้น

5) ทักษะของชานาที่มีต่อการทำนาแย่ง

จากการศึกษาพบว่าทัศนคติของชานาปัตตานีที่มีต่ออาชีพทำนาแย่งเป็นลำดับ ชานาคิดว่าอาชีพทำนาไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม เปรียบเสมือนอาชีพที่ไม่มีศักดิ์ศรี และชานาจำนวนไม่น้อยคิดว่าอาชีพทำนาไม่สามารถสร้างความร่ำรวยให้กับตนเองได้ ชานารุ่นพ่อแม่ ไทยพุทธส่วนใหญ่ไม่ต้องการให้ลูกของตนเองมาสานต่ออาชีพทำนาจากพ่อแม่ ในขณะที่ไทยมุสลิมจะมีทัศนคติต่อการทำนาที่ดีกว่าไทยพุทธ กล่าวคือคนไทยมุสลิมจะไม่คิดใจหากลูกของตนเองจะยึดอาชีพการทำนาต่อจากพ่อแม่ ซึ่งเห็นได้ว่าคุณค่าของอาชีพทำนา ระหว่างคนไทยและไทยมุสลิมมีความแตกต่างกัน กล่าวโดยสรุปต่อประเด็นทัศนคติของชานาที่มีต่อการทำนา คือ ชานามีทัศนคติต่อการทำนาโดยรวมแย่ง ส่งผลให้ที่นาส่วนหนึ่งถูกทิ้งร้าง หรือทำนาเฉพาะนาปี ปล่อยให้ที่นาว่างไว้ในฤดูนาปรัง ทั้งที่บางพื้นที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์เพียงพอต่อการทำนาปรัง

สำหรับสาเหตุทางอ้อมที่มีส่วนทำให้ชานาต้องตัดสินใจขายที่นาให้นายทุน และทัศนคติของชานาที่มีต่อการทำนาแย่งนั้น จากการศึกษารูปเป็นประเด็นได้ดังนี้

(1) ชานารู้สึกว่าการทำนาเป็นอาชีพที่เหน็ดเหนื่อย

ชานาส่วนใหญ่จะทำเฉพาะนาปี โดยนิยมใช้พันธุ์พื้นเมืองที่หลากหลาย เช่น พันธุ์ช้างแดง ลูกงบ ลูกโซ สองพี่น้อง มะจะนู เป็นต้น ส่วนนาปรัง ทำกันเป็นส่วนน้อย เพราะชานาบอกว่าเหนื่อยมากแล้วจากการทำนาปี โดยเฉพาะชานาที่อำเภอปานาเระ กว่าร้อยละ 90 ยังนิยมใช้กระในการเก็บข้าว ซึ่งพื้นที่เพียง 1 ไร่ หากใช้กระในการเก็บ ต้องใช้เวลานานถึง 5 วัน (หรือถ้าจะจ้างชาวบ้านช่วยเก็บ มีค่าจ้างสูงถึง 1,000 บาทต่อไร่) ด้วยเหตุนี้หลังการเก็บข้าวนาปี ชานาจึงไม่ค่อยอยากจะทำนาปรังต่อเนื่องกันไปโดยไม่ได้พัก ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ สติธ นิยมญาติ (2547) เรื่องลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางด้านการทำนาของเกษตรกรยุคใหม่: ศึกษาเฉพาะกรณีของชานาในภาคใต้ของประเทศไทย ที่สรุปว่าเหตุที่ชานามีทัศนคติที่ไม่ดีต่ออาชีพทำนาเป็นเพราะ อาชีพทำนาเป็นอาชีพที่ต้องลำบากตรากตรำตลอดเวลา

(2) ชานาไม่เห็นกรณีตัวอย่างการทำนาที่ประสบความสำเร็จ

หากสรุปกันตามประสาชาวบ้าน ก็จะสรุปได้ว่าชานาไม่เคยเห็นกรณีตัวอย่างการทำนาแล้วรวย แน่นนอนมุมมองดังกล่าวเป็นมุมมองตามแนวเศรษฐกิจกระแสหลัก ที่ยึดเอาตัวเงินเป็นที่ตั้ง ชานาของจังหวัดปัตตานีส่วนใหญ่ทำนาเพียงเพื่อให้ได้ข้าวไว้บริโภคเท่านั้น ซึ่งจะเหมาะกับวิถีการผลิตแนวเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy) มากกว่าแต่ทว่าแนวคิดเศรษฐกิจกระแสหลัก (Main Stream Economics) ซึ่งให้ความสำคัญที่เงินตรามากกว่า ได้เข้าครอบงำความคิดของชานาไปมากแล้ว ดังนั้นหากมีทางเลือกใดที่ทำให้ตนเองมีความมั่งคั่งมากกว่า ชานาก็จะเลือกทางเลือกนั้น แน่นนอนการทำงานนอกภาคเกษตร (Off-Farm

Activity) จึงถูกชาวนาส่วนใหญ่ให้ความสำคัญในลำดับต้นๆ หรือเลือกพืชเศรษฐกิจที่ให้รายได้สุทธิเชิงเปรียบเทียบสูงกว่าการทำนาแทน

นอกจากนั้นยังพบว่าโครงการต่างๆ ที่ทางรัฐบาลกลาง หรือทางจังหวัด จัดทำขึ้นเพื่อส่งเสริมอาชีพการทำนาในจังหวัดปัตตานี ก็ไม่ค่อยประสบความสำเร็จ และมีได้ส่งเสริมให้ชาวนาเกิดกระบวนการเรียนรู้และนำไปปฏิบัติจากการศึกษาพบว่าชาวนามีส่วนร่วมของชาวนาในกระบวนการกำหนดและตัดสินใจเชิงนโยบายมีส่วนอย่างสำคัญ ที่ทำให้ผลจากการดำเนินโครงการเป็นเช่นนั้น รูปธรรมของโครงการของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการทำนาที่ไม่ค่อยประสบความสำเร็จ เช่น โครงการชลประทานต่างๆ โครงการนาสาธิต 400 ไร่ และโครงการเพิ่มผลผลิตจากนาข้าว ในปี 2548 ตามยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดชายแดน

(3) รายได้จากการปลูกข้าวไม่พอกับค่าใช้จ่ายในการยังชีพ

สาเหตุสำคัญที่ทำให้รายได้จากการปลูกข้าวของชาวนาไม่พอกับค่าใช้จ่ายในการยังชีพมี 4 ด้าน คือ

(3.1) ชาวนามีค่านิยมใช้จ่ายฟุ่มเฟือย

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และคำยืนยันของผู้เข้าร่วมประชุมเวทีแสดงความคิดเห็นต่อปัญหานาร้างพบว่าชาวนาในจังหวัดปัตตานีโดยส่วนใหญ่ ก็มีค่านิยมไม่ค่อยแตกต่างจากคนในสังคมเมือง กล่าวคือมีค่านิยมที่ฟุ่มเฟือย ซื้อมอเตอร์ไซด์ โทรศัพท์มือถือ เป็นต้น เรียกว่ารักความสะดวกสบาย

(3.2) พื้นที่ทำนามีขนาดเล็ก

ในปี 2548 จังหวัดปัตตานีมีเกษตรกรที่ประกอบอาชีพทำนา 49,460 ครัวเรือน มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวโดยเฉลี่ย 6.25 ไร่ (สำนักงานเกษตร จังหวัดปัตตานี, 2549) ซึ่งเรียกว่ามีพื้นที่ทำนาต่อครัวเรือนขนาดเล็ก ในเมื่อพื้นที่ทำนามีขนาดเล็ก ผลผลิตรวมที่ได้รับก็จะน้อย ส่งผลให้รายได้รวมต่ำ รายได้สุทธิหลังหักค่าใช้จ่าย ก็จะต่ำไปด้วย

(3.3) ต้นทุนการผลิตสูง

ชาวลิต อังวิยาธร (2544) ได้ศึกษาเรื่องการแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา พบว่าสาเหตุหนึ่งที่ชาวนาลุ่มทะเลสาบสงขลาทั้งนาคือต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นจนชาวนาไม่สามารถแบกรับได้ สำหรับในจังหวัดปัตตานี ค่าใช้จ่ายที่สำคัญที่สุดในการทำนา คือ ค่าจ้างไถเตรียมดิน โดยค่าเตรียมดินจะแกว่งตัวอยู่ระหว่าง 700 – 1,100 บาทต่อไร่ ขึ้นกับสภาพแปลงนา ว่ามี กก กระจูด ปรี๊ด ขึ้นหนาแน่นแค่ไหน และโดยสภาพของดินนาที่ปัตตานีค่อนข้างเป็นดินเปรี้ยว หากที่นาถูกปล่อยว่างไว้เพียง 1-2 ฤดู พืชจำพวก กก กระจูด ปรี๊ด จะเข้ามายึดที่นาทันที ซึ่งทำให้การไถนาเตรียมดินยากขึ้น เป็นเหตุให้ค่าจ้างเตรียมดินแพงกว่าระดับปกติ รองจากค่าจ้างไถเตรียมดิน จะเป็นค่าปุ๋ย หากใช้ปุ๋ยเคมีต้นทุนค่าปุ๋ยจะอยู่ในระดับ 400-500 บาทต่อไร่ ส่วนค่าเก็บเกี่ยว หากจ้างรถจักรเก็บเกี่ยว จะต้องเสียค่าจ้าง 500- 600 บาทต่อไร่

(3.4) ดินเปรี้ยว

ดินเปรี้ยว เป็นปัญหาที่พบโดยทั่วไปสำหรับที่นาในจังหวัดปัตตานี บางพื้นที่มีสภาพเป็นป่าพรุ บริเวณที่ประสบปัญหามาก ผลผลิตต่อไร่ที่ได้จะมีสูงมาก อย่างไรก็ตามจากการทำนาในจังหวัดปัตตานี ก็ยังให้ผลผลิตข้าวที่ความชื้นมาเกิน 14 % โดยเฉลี่ยประมาณ 600 กิโลกรัมต่อไร่

6) ปัญหาความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

ปัญหาความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กระทบต่อความมั่นใจในการทำนาในพื้นที่ที่มีชาวไทยพุทธอาศัยอยู่เป็นสำคัญ ในการไถนาเตรียมดินสำหรับบางพื้นที่ของจังหวัด เช่นที่ ตำบลดอนรัก อำเภอหนองจิก ในระหว่างการเตรียมดินด้วยรถไถเดินตามในแปลงนา บนคันนาที่ต้องมีคนคอยอารักขาพร้อมอาวุธ

3.2 ผลกระทบจากนาร้าง

ผลกระทบที่เกิดจากปัญหานาร้างมี 2 ประเด็นใหญ่ๆ คือ (1) ผลกระทบเชิงเศรษฐกิจ และสังคม และ (2) ผลกระทบเชิงสิ่งแวดล้อม

1) ผลกระทบเชิงเศรษฐกิจ และสังคม

ผลกระทบเชิงเศรษฐกิจ และสังคม ที่เกิดจากปัญหานาร้าง ประกอบด้วยผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหาร ผลกระทบต่อความเป็นครอบครัว ผลกระทบต่อความเอื้ออาทรในชุมชน ผลกระทบต่อวัฒนธรรมข้าว

1.1) ผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหาร

แม้ทัศนคติของชาวนาต่อการทำนาในจังหวัดปัตตานีโดยรวมแยกลงดังกล่าวก่อนแล้วในตอนต้น อย่างไรก็ตามก็ยังมิชานาจำนวนไม่น้อยโดยเฉพาะคนรุ่นพ่อแม่ ยังให้ความรู้สึว่าการทำนาเป็นอาชีพที่มีความสำคัญ และยังคงจะทำต่อไปโดยไม่มีข้อกังขา

ดังกรณี อับดุลเลาะห์ สาแม โต๊ะอิหม่าม ตำบลสาบัน อำเภอยะหริ่ง ซึ่งใช้บ้านเป็นร้านขายของชำ และขายน้ำชา กาแฟ แต่ท่านก็ยังต้องทำนาด้วยตัวเอง ท่านได้ให้ข้อสังเกตว่า “ไม่มีเงินเจ็ดวันก็ไม่รู้สึกอะไร แต่อดข้าววันเดียวรู้สึกทันที” หรือกรณีของ มะนา อิงสุ แกนนาวานา อำเภอปะนาเระ ได้ให้ทัศนะต่อการทำนาว่า “การทำนาทำให้ครอบครัวมีความมั่นใจได้อย่างน้อยลูกๆ ทุกคนจะมีข้าวกิน” จึงสรุปได้ว่าการทำนาหรือการปลูกข้าวมีความหมายต่อชาวนาในจังหวัดปัตตานีค่อนข้างมากทีเดียว โดยเฉพาะชาวนาไทยมุสลิม ทั้งนี้อาจจะเนื่องจากขนาดครอบครัวของไทยมุสลิมค่อนข้างใหญ่ คือมีบุตรโดยเฉลี่ย 5 คน ต่อครัวเรือน การทำนาจึงมีความหมายต่อพี่น้องไทยมุสลิมในแง่ของความมั่นคงทางอาหารนั่นเอง

1.2) ผลกระทบต่อความเป็นครอบครัว

อาชีพทำนากับความเป็นครอบครัวมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การที่ยังมีคนรุ่นพ่อแม่ รุ่นแม่ยึดที่นาเป็นฐานในการผลิตอาหาร จะส่งผลทางอ้อมให้ความผูกพันกันระหว่างสมาชิกในครัวเรือนกับพ่อแม่แน่นแฟ้นมากขึ้น ดังเช่น อารีย์ สักดิ์เมืองแก้ว ปราชญ์ชาวนา และครูใหญ่โรงเรียนทำนา ตำบลมะกรูด อำเภอโคกโพธิ์ ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า “หากพ่อแม่ยังทำนาอยู่ แม้จะทำเพื่อบริโภคเป็นหลัก ในช่วงปักดำ และช่วงเก็บเกี่ยว พวกลูกๆ ที่ไปทำงานอยู่ต่างถิ่น ก็มักจะกลับมาช่วยพ่อแม่ทำกิจกรรมดังกล่าว” หรือกรณี มงคล สังข์สาร ประธานสหกรณ์การเกษตรหนองจิก ได้ให้ทัศนะที่ดีต่ออาชีพทำนาว่า “การทำนามีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้คนในครอบครัวได้อยู่กันพร้อมหน้าพร้อมตา”

1.3) ผลกระทบต่อความเชื่ออาถรรพ์ในชุมชน

ปัญหานาร้าง นอกจากจะกระทบต่อความเป็นครอบครัวแล้ว ยังกระทบต่อความเชื่ออาถรรพ์ในชุมชนอีกด้วย ดังที่ อารีย์ สักดิ์เมืองแก้ว ได้สะท้อนให้เห็นภาพว่า “ในช่วงหน้านั้น ทุกครั้งที่ไปดูนา ก็จะมีปลาติดไม้ติดมือกลับบ้านมาด้วย หากได้ปลามากก็จะนำมาแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้าน หากได้ปลาน้อยก็จะนำมาแกงที่บ้าน จากนั้นจะแบ่งแกงให้เพื่อนบ้าน”

1.4) ผลกระทบต่อวัฒนธรรมข้าว

วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา ของชาวนาในจังหวัดปัตตานี ที่ยังมีให้เห็นจนถึงปัจจุบันมีมากมาย ตั้งแต่ปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยวได้เป็นเมล็ดข้าวเปลือก ชาวนาจะประกอบพิธีที่เกี่ยวข้องกับแต่ละกิจกรรม เป็นระยะๆ เช่น ช่วงปักดำจะมี “พิธีแรกข้าว” จัดขึ้นเพื่อให้เกิดความสบายใจว่า หลังจากปักดำไปแล้วจะไม่มีศัตรูข้าวมารบกวน ไม่ต้องประสบกับปัญหาเสียหายหรือนาล่ม ในช่วงเก็บเกี่ยวก็จะมี “พิธีเกี่ยวข้าว” โดยชาวนาจะเริ่มไปนาประมาณตี 5 ก่อนรุ่งสาง ซึ่งถือว่าเป็นฤกษ์งามยามดี เพื่อไปเก็บเกี่ยวข้าวมาก่อนประมาณครึ่งกำมือ เก็บแล้วจะนำมาไว้ในฉาง พิธีกรรมดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความสบายใจว่าจะไม่มีนก หนูมาทำลายข้าว พิธีลาซัง พิธีนำข้าวขึ้นฉาง หลังจากเก็บเกี่ยวก็จะมี “พิธีลาซัง” ซึ่งจะทำกันที่แปลงนาหลังการเกี่ยวเกี่ยว เพื่อขอขมาต่อแม่โพธิ์สัพ ในกรณีที่มีการล่วงเกินต่อแปลงนา ต่อต้นข้าว หรือต่อเมล็ดข้าว และเพื่อขอขอบคุณแม่โพธิ์สัพ ที่ประทานข้าวมาให้ด้วยการทำนาประสบผลสำเร็จ จะทำกันเฉพาะในหมู่ชาวไทยพุทธเป็นหลัก

สุดท้ายคือ “พิธีนำข้าวขึ้นฉาง” หรือ “พิธีทำขวัญข้าว” จะทำที่ฉางรวมของหมู่บ้าน จะทำกันก่อนจะนำข้าวที่เก็บเกี่ยวแล้วเข้าเก็บไว้ในฉาง โดยจะทำกันทั้งพิธีพราหมณ์ พุทธ และอิสลาม พร้อมๆ กัน ในจุดเดียว ในพิธีจะมีกิจกรรมต่างๆ หลากหลาย เช่น มีการตกแต่งบายศรีข้าว ทำพิธีการเล่นแต่งงานของคู่บ่าวสาว มีการตำครกสามสาก (มุ่งเน้นความสามัคคีของคนในหมู่บ้าน) มีการนำข้าวมาประกวด เป็นต้น และที่สำคัญคือ จะมีการนำข้าวของชาวบ้านที่นำมาขึ้นเก็บที่ฉางหมู่บ้าน ข้าวในฉางหมู่บ้านดังกล่าว เก็บไว้ในกรณีที่ใครในหมู่บ้านเดือดร้อนต้องการนำไปเป็นพันธุ์ปลูก ก็นำไปใช้ได้

จะเห็นได้ว่าการทำนาในจังหวัดปัตตานี ยังมีความเกี่ยวพันกับมิติวัฒนธรรมข้าวอย่างเหนียวแน่น ดังข้อสังเกตของ ปก แก้วกาญจน์ (2538) ที่สรุปไว้ใน งานศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมการทำงานในการประกอบอาชีพของชาวนาภาคใต้ ว่า “ข้าวเป็นบ่อเกิดและเป็นเสาหลักวัฒนธรรมไทยให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่และวิวัฒนาการสืบมาเรื่องราวที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนาเป็นเรื่องราวที่ผูกพันกับวิถีชีวิตคนไทยมานานกว่า เรื่องราวด้านอื่น ๆ” หรือ จากงานศึกษาของ สงบ ส่งเมือง (2546) เรื่องเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา ก็ได้สรุปว่า วัฒนธรรมเกี่ยวกับข้าวมีอิทธิพลสูงมากในชุมชนหมู่บ้านภาคใต้

ผลกระทบเชิงเศรษฐกิจ และสังคม ที่เกิดจากปัญหานาร้าง ทั้ง 4 ด้านดังกล่าว ส่งผลให้การพึ่งตนเองได้ของครัวเรือนและชุมชนมีน้อยลง และในที่สุดจะทำให้การพัฒนาขาดความยั่งยืน

2) ผลกระทบเชิงสิ่งแวดล้อม

ผลกระทบเชิงสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากปัญหานาร้าง ประกอบด้วย การยึดครองพื้นที่นาของยางพารา-ปาล์มน้ำมัน และผลกระทบต่อการหายไปของวงจรชีวิตสัตว์ในนา

2.1) การยึดครองพื้นที่นาของยางพารา-ปาล์มน้ำมัน

เมื่อพื้นที่นาถูกปล่อยทิ้งร้างโดยไม่ก่อให้เกิดประโยชน์มากขึ้น ประกอบกับทางราชการส่งเสริมให้ปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมัน พืชเหล่านี้จึงกลายมาเป็นพืชที่เกษตรกรนำเข้ามาปลูกทดแทนในพื้นที่นาร้าง แต่ที่น่าสนใจคือ ที่นาที่ไม่ได้ร้าง เกษตรกรก็สนใจและเริ่มปลูกพืชทั้งสองชนิดดังกล่าว เช่นเดียวกัน

(1) การปลูกยางพาราในนา

ในปีงบประมาณ 2549 - 2550 สำนักงานส่งเสริมการค้าในต่างประเทศ (สทศ.) จังหวัดปัตตานี ได้รับการสนับสนุนจากบ. CEO ของจังหวัด ให้ดำเนินโครงการขยายพื้นที่ปลูกยางพาราของเกษตรกรในพื้นที่ปล่อยทิ้งร้าง ในพื้นที่รวม 10,216 ไร่ ทีมวิจัยพบว่า การปลูกยางพาราในพื้นที่นาร้าง หรือนาที่ยังไม่ร้างแต่เจ้าของที่นาสนใจที่จะเปลี่ยนการใช้นาไปสู่อาชีพการทำสวนยางพารา คือ ยังไม่มีองค์ความรู้ทางวิชาการที่เพียงพอว่าสัมฤทธิ์ผลจะเป็นเช่นไร และจากการสัมภาษณ์ ผ่องศรี สุขรุ่ง ซึ่งเป็นหมอดินอาสา ตำบลปันแต อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง พบว่าหมอดินอาสาท่านนี้ได้ปลูกยางพาราในพื้นที่นาของตนเองโดยการยกร่องเมื่อ 10 ปีที่ผ่านมา บนพื้นที่ 4 ไร่ ผลปรากฏว่าในปีแรกที่กรีดได้ ให้ผลผลิต 1.5 กิโลกรัมต่อไร่ แต่ในปีที่สอง ผลผลิตต่อไร่กลับลดลงมาเหลือเพียง 1 กิโลกรัมต่อไร่ และในปีที่สามกลับไม่ให้ผลผลิตเลย จนต้องโค่นสวนยางพาราดังกล่าวทิ้งในที่สุด ข้อสังเกตสำคัญอีกประการหนึ่งที่ได้จากการสัมภาษณ์ คือ ยางพาราที่ปลูกในพื้นที่นาโดยการยกร่องนั้น ลำต้นจะโตเป็นปกติเฉพาะใน 3 ปี แรกเท่านั้น หลังจากนั้นลำต้นจะโตช้ามาก ขางที่ครบอายุที่กรีดได้จะมีขนาดลำต้นที่เล็กกว่าปกติมาก และแน่นอนปัญหาความไม่สมบูรณ์ของลำต้น ย่อมส่งผลต่อผลผลิตอย่างแน่นอน

(2) การปลูกปาล์มน้ำมันในนา

ในระยะ 2-3 ปีที่ผ่านมา ทั่วโลกประสบกับปัญหาวิกฤติพลังงาน ราคาน้ำมันดีเซลพุ่งสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับรัฐบาลเองก็มีนโยบายส่งเสริมการปลูกปาล์มน้ำมันเพื่อการผลิตไบโอดีเซลเป็นพลังงานทดแทน หากสัญจรไปมาทั่วภาคใต้ในพื้นที่ที่มีการทำนา หรือพื้นที่ที่มีนาที่ถูกทิ้งร้าง ก็จะพบเห็นป้ายผ้าที่แสดงข้อความว่า “เปลี่ยนนาร้างเป็นนาปาล์ม” ของบริษัทเอกชนรายหนึ่ง โฆษณากระจายไปทั่ว โดยโครงการปลูกปาล์มน้ำมันในพื้นที่นาร้างของจังหวัดปัตตานี ในปีงบประมาณ 2548 - 2549 โครงการฯ ได้รับการสนับสนุนจากบ.กลาง และบ. CEO เพื่อปลูกปาล์มน้ำมันรวม 7,084 ไร่

ข้อสังเกตสำหรับโครงการปลูกปาล์มน้ำมันในพื้นที่นาร้างของจังหวัดปัตตานีคือ นอกจากจะเป็นโครงการประเภทกำหนดจากบนลงล่าง (Top Down Approach of Development) แล้ว การตัดสินใจดำเนินโครงการนี้ยังขาดองค์ความรู้ด้านความเหมาะสมกับสภาพทางกายภาพ ชีวภาพ และเศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่อีกด้วย ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องส่วนใหญ่คิดเพียงว่า ไหนๆ ก็เป็นนาร้างไปแล้ว ปล่อยให้ที่นารกร้างว่างเปล่าก็ไม่เป็นประโยชน์

แต่อย่างไรก็ตาม ประกอบกับเป็นโครงการที่จัดหาปัจจัยการผลิตให้ฟรีทุกอย่าง โครงการดังกล่าวจึงได้รับการตอบสนองจากเกษตรกรค่อนข้างดี มีเกษตรกรสนใจร่วมโครงการมากกว่างบประมาณที่ได้รับ

2.2) ผลกระทบต่อการหายไปของวงจรชีวิตสัตว์ในทีนา

ธรรมชาติของการทำนาที่จังหวัดปัตตานีโดยทั่วไป จะประสบกับศัตรู คือ หนูรบกวนอยู่เสมอ มากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่พื้นที่ อย่างไรก็ตาม ธรรมชาติก็ให้ภูมิคุ้มกันตามธรรมชาติให้ หนูมาควบคุมปริมาณหนู โดยเป็นตัวกำจัดหนูให้มีในปริมาณที่สมดุล ในขณะที่เดียวกันธรรมชาติก็ให้ นกแสด มาควบคุมทั้งปริมาณของหนู และงู โดยนกแสดจะคอยกำจัดให้สัตว์ทั้งสองชนิดข้างต้นให้มีในปริมาณที่ไม่สร้างปัญหาให้กับชาวนา เรียกได้ว่านกแสดจะเป็นตัวช่วยลดความเสี่ยงของชาวนาที่จะโดนงูกัด และ ช่วยลดอัตราการทำลายต้นข้าว และข้าวเปลือกของชาวนาได้อีกด้วย

ผลกระทบเชิงสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากปัญหานาร้าง ทั้ง 2 ด้านดังกล่าว ส่งผลให้ระบบชลประทานเพื่อการทำนาถูกทิ้งร้าง เกิดความขัดแย้งเรื่องระบบน้ำ (ระหว่างการทำนา ปาล์มน้ำมัน และยางพารา) เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม และในที่สุดจะทำให้การพัฒนาขาดความยั่งยืน

4. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาดังกล่าวข้างต้น ทีมวิจัยมีบทสรุปพร้อมข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และกระบวนการนโยบายที่อาจจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงาน และองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาในภาคเกษตร ดังนี้

1) ขนาดพื้นที่ทำนาต่อครัวเรือนมีขนาดเล็ก รวมทั้งต้นทุนการผลิตที่สูง ส่งผลให้ทัศนคติของชาวนาที่มีต่ออาชีพทำนาในปัจจุบัน ไม่สู้ดี ปัญหานาร้างมีผลกระทบสูงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และทางสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้การพัฒนาในพื้นที่ขาดความยั่งยืนในที่สุด ชาวนาเกือบทั้งหมดปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก มีชาวนาจำนวนหนึ่งขอที่ดินเพื่อนบ้านทำนาแบบแบ่งครึ่งผลผลิต แสดงให้เห็นว่าข้าวเป็นปัจจัยที่จำเป็นมากในพื้นที่จังหวัดปัตตานี ดังนั้นภาครัฐควรอุดหนุนปัจจัยการผลิตที่จำเป็น เช่น อุดหนุนพันธุ์ข้าว ปุ๋ย จัดหารถแทรกเตอร์ให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ไว้ให้บริการการเตรียมดินให้กับชาวนา การทำนาในจังหวัดปัตตานียังผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวนา วัฒนธรรมข้าวที่ยังสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น การเก็บเกี่ยวข้าวชาวนายังนิยมใช้กระแจะและ เกลียวเป็นส่วนใหญ่ การอุดหนุนปัจจัยต่างๆ ดังกล่าว นอกจากจะเป็นการแบ่งเบาปัญหาต้นทุนการผลิตที่นับวันจะรุนแรงขึ้นแล้วยัง เป็นการเสริมสร้างความมั่นคงด้านอาหารให้กับชาวนา และยังเป็นการหนุนเสริมให้วัฒนธรรมข้าวของชาวนา ยังคงอยู่คู่จังหวัดปัตตานี และพื้นที่ภาคใต้สืบไป

2) นำจากการชลประทานในจังหวัดปัตตานีมีปริมาณค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ แต่การจัดการน้ำไปสู่แปลงนายังมีปัญหาอีกมาก เช่น หลายพื้นที่ของจังหวัดปัตตานี มีการถมคันดินตามแนวคลองชลประทานสูงมาก ทำให้บางช่วงโดยเฉพาะในฤดูฝน คันดินดังกล่าวจะไปขวางทางน้ำ ทำให้น้ำยังเป็นเวลานาน ชาวนาทำนาไม่ได้ในที่สุด กลายเป็นต้นเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ที่นาถูกทิ้งร้างมากยิ่งขึ้น ดังนั้นการบริหารจัดการการชลประทานของจังหวัด จึงควรดึงภาคประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มชาวนาเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นตอนหลักการ

โครงการ การเลือกพื้นที่ การเลือกโครงการ การดำเนินโครงการ รวมทั้งการติดตามผลการดำเนินงาน ทั้งนี้เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวนากับภาครัฐ และช่วยให้โครงการที่กำหนดขึ้นสอดคล้องกับความต้องการของประชาชน น้ำที่ปล่อยมาจากชลประทาน จะถูกนำไปใช้อย่างมีประสิทธิภาพ และที่สำคัญคืองบประมาณที่ทุ่มเทลงไปเพื่อการชลประทานจะไม่สูญเปล่า

3) โครงการต่างๆ ที่ทางรัฐบาล หรือทางจังหวัดจัดทำขึ้นเพื่อส่งเสริมอาชีพการทำนาในจังหวัดปัตตานี อาจกล่าวได้ว่าไม่ค่อยประสบความสำเร็จ มิได้ส่งเสริมให้ชาวนาเกิดกระบวนการเรียนรู้และนำไปปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม ทีมวิจัยจึงเห็นว่ากระบวนการนโยบายและโครงการที่เกี่ยวกับข้าวต้องได้รับการทบทวนทั้งกระบวนการและเนื้อหา กล่าวคือ การกำหนดนโยบายหรือโครงการต้องเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวนาในท้องที่โดยอาจให้องค์การบริหารส่วนตำบลเป็นแกนนำ เพราะด้วยกระบวนการดังกล่าวโครงการที่กำหนดและดำเนินการนั้น นอกจากจะเป็นการแก้ปัญหาที่ถูกจุดแล้ว ชาวนาจะรู้สึกว่าเป็นเจ้าของโครงการ การทุ่มเทให้โครงการประสบผลสำเร็จจะเป็นจริงมากขึ้น รวมทั้งจะลดปัญหาความไม่โปร่งใสเกี่ยวกับโครงการได้อีกส่วนหนึ่ง

4) ในเมื่อพื้นที่นาถูกปล่อยทิ้งร้างโดยไม่ก่อให้เกิดประโยชน์มีมากขึ้น ประกอบกับทางราชการเองโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องก็ให้การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจในพื้นที่นาร้าง ขางพาราและปาล์มน้ำมันจึงกลายมาเป็นพืชเศรษฐกิจหนึ่งที่เกษตรกรนำเข้ามาปลูกทดแทนในพื้นที่นาร้างมากขึ้นเป็นลำดับ แต่ที่น่าสนใจคือ ที่นาที่ไม่ได้ร้าง และตั้งอยู่ในพื้นที่มีระบบชลประทานที่สมบูรณ์ เกษตรกรก็สนใจและเริ่มปลูกพืชทั้งสองชนิดดังกล่าวเช่นเดียวกัน

สำหรับการปลูกปาล์มน้ำมันแบบยกร่องในที่นาที่เกษตรกรก็ยังไม่มั่นใจเรื่องผลผลิตและการตลาด ความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาก็มีน้อยมาก นอกจากนั้นยังมีปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวนาที่ยังต้องการปลูกข้าว แต่บริเวณราครอบแปลงนามีการปลูกปาล์มน้ำมันไปแล้ว ความขัดแย้งเรื่องการใช้พื้นที่ระหว่างปาล์มน้ำมันกับต้นข้าวย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ทั้งนี้ยังไม่นับรวมการสูญเปล่าของงบประมาณที่ทิ้งลงไปกับโครงการชลประทานเพื่อการปลูกข้าว

ข้อเสนอที่มีต่อประเด็นดังกล่าวคือ ภาครัฐต้องทบทวนโครงการส่งเสริมการปลูกปาล์มน้ำมันและขางพาราในนาข้าว และเร่งวิจัยองค์ความรู้เกี่ยวกับการปลูกปาล์มน้ำมันและขางพาราในนาข้าวให้มากขึ้นและเร่งด่วน พร้อมทั้งประเมินผลดีผลเสียก่อนที่จะตัดสินใจดำเนินโครงการต่อไป หรือยุติโครงการ

5) ด้วยเหตุการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนใต้ ส่งผลให้เศรษฐกิจในพื้นที่ทรุดตัวลงอย่างรุนแรง นักลงทุนขาดความมั่นใจ ความต้องการแรงงานหดตัวลง คนในวัยแรงงานจะอพยพไปทำงานต่างถิ่นมากขึ้น ดังนั้นในระยะสั้นภาครัฐ โดยสำนักงานเกษตรจังหวัด และสำนักงานพัฒนาชุมชน ควรเน้นการส่งเสริมอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มผลิตภาพของแรงงาน เช่น การเลี้ยงเป็ด ไก่ เกษตรผสมผสานแนวอินทรีย์ซึ่งมีตัวอย่างเกษตรกรในพื้นที่ทำสำเร็จมาแล้ว ส่วนในระยะยาวเมื่อปัญหาความไม่สงบได้คลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น

อุตสาหกรรมอาหารฮาลาลจะต้องเดินต่อไป เนื่องจากมีข้อได้เปรียบทั้งในเชิงพื้นที่ ในเชิงวัตถุดิบ และในเชิงตลาด

5. บรรณานุกรม

- ชาลิต อังวิหาธร. 2544. การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา (รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).
- ปก แก้วกาญจน์. 2538. วัฒนธรรมการทำงานในการประกอบอาชีพของชาวนาภาคใต้ (รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ).
- ปรีชา จันศรีแก้ว รื่น แจ่มกระจ่าง และ แสงนรินทร์ คงนวล. 2545. โครงการแนวทางการแก้ปัญหาหนี้ ม.1 บ้านคอกช้าง ต.หารเทา อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง (รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์). พัทลุง: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).
- สงบ ส่งเมือง. 2546. เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา (รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ).
- สถิต นิยมญาติ. 2547. ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางด้านการทำนาของเกษตรกรยุคใหม่: ศึกษาเฉพาะกรณีของชาวนาในภาคใต้ของประเทศไทย (รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักงานเกษตรจังหวัดปัตตานี. 2549. สถิติข้อมูลการเกษตร. [ออนไลน์].
URL: <http://pattani.doe.go.th/3.statplant.htm> [สืบค้นวันที่ 10 ธันวาคม 2549]
- สำนักงานจังหวัดปัตตานี. 2549. ฐานข้อมูลจังหวัดปัตตานี 2548. [ออนไลน์].
URL: http://poc.pattani.go.th/browse_report.php [สืบค้นวันที่ 12 ธันวาคม 2549]
- สำนักงานชลประทานเขต17. 2549. รายงานข้อมูลสารสนเทศโครงการชลประทานปีงบประมาณ 2549. ปัตตานี. สำนักงานชลประทานเขต17 กรมชลประทาน.
- Little and Van de Geer. 1994. **Goal Oriented Project Planning**. Wageningen: International Agricultural Center.
- NESDB. 2551. **Gross Regional and Provincial Products 2006**. [ออนไลน์]. URL: [http:// www.Nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=96](http://www.Nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=96) [สืบค้นวันที่ 5 มีนาคม 2551]

6. คำขอบคุณ

งานวิจัยชิ้นนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความช่วยเหลือจากบุคคลดังต่อไปนี้ คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ปิยะ กิจถาวร คณะรัฐศาสตร์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อับดุลเลาะ อับดุล วิทาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ที่คอยเป็นกำลังใจ และให้คำชี้แนะที่เป็นประโยชน์กับงานวิจัยมาโดยตลอด ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้ง 50 ท่าน ที่สละเวลาในการให้ข้อมูลแก่ทีมวิจัยเป็นอย่างดีในคราวสัมมนาเชิงลึก รวมทั้งผู้เข้าร่วมรับฟังและแสดงความคิดเห็น ทั้ง 301 คน ใน 6 เวที ซึ่งทำให้ข้อสรุปจากงานวิจัยมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รองศาสตราจารย์

ดร. อรุณ นิสสกา คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ ที่กรุณา
ตรวจทานการใช้ภาษา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ที่ให้ทุนอุดหนุนการวิจัย และที่สำคัญที่สุดคือ คุณ
มะอึเป้ง มาซู และคุณนพรัตน์ ศักดิ์พันธ์ ที่คอยดูแลด้านความปลอดภัย ด้วยการประสานงานกับกลุ่มเป้าหมาย
ทุกครั้งก่อนที่ทีมวิจัยลงเก็บข้อมูลในระดับพื้นที่ รวมทั้งการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็น ทีมวิจัยขอขอบพระคุณ
ทุกท่านที่กล่าวนามมาไว้เป็นอย่างสูง